

Afbeelding 1. Keizer Wilhelm II in ballingschap in Nederland.

Wendy Landewé – Van der Veen

Huis Doorn - een huis vol verhalen

Residentie in ballingschap van de laatste Duitse keizer Wilhelm II laat het verleden nog altijd leven

In 2018 herdenkt Museum Huis Doorn, het ballingsoord van de laatste Duitse keizer Wilhelm II en de officiële plaats van Herinnering Eerste Wereldoorlog in Nederland, dat het 100 jaar geleden is dat de Eerste Wereldoorlog tot een einde kwam. Deze oorlog, die in ons land ook wel de Grote Oorlog wordt genoemd, was niet alleen van grote betekenis voor het verloop van de Europese geschiedenis in het algemeen, maar vormde ook een keerpunt in het persoonlijke leven van Wilhelm II von Hohenzollern (1859-1941), Duits keizer en koning van Pruisen.

Wilhelm II – een gevallen keizer

Het verlies van Duitsland in 1918 betekende ook het einde van het Duitse keizerrijk. Het eindspel van de Eerste Wereldoorlog maakte Wilhelm II mee in het Belgische Spa, waar het hoofdkwartier van het Duitse keizerlijke leger aan het Westfront was gevestigd. Daar liet hij zich door zijn adviseurs informeren over de laatste ontwikkelingen op zowel militair als politiek gebied. Hoewel Wilhelm II zich er heel lang tegen verzette, kon hij uiteindelijk niet anders dan gehoor geven aan de oproep om als keizer af te treden. Terugkeren naar zijn vaderland werd hem vervolgens afgeraden. In plaats daarvan, zo redeneerden zijn adviseurs, zou hij er goed aan doen om zijn heil te zoeken in het neutrale Nederland en daar asiel aan te vragen.¹ Aldus geschiedde, en in de nacht van 9 op 10 november 1918 reisde Wilhelm II onder begeleiding van enkele trouwe, monarchistische adjudanten van het Belgische Spa naar het Nederlandse Eijsden. Op 10 november kreeg hij daar te horen dat hem politiek asiel werd verleend en dat er voor hem ook een logeeraadres was gevonden, waar hij veilig kon verblijven. De eerste anderhalf

jaar van zijn ballingschap logeerde Wilhelm II bij graaf Bentinck op kasteel Amerongen. Daar ondertekende hij op 29 november 1918 ook zijn abdicatie.

Voor Wilhelm II waren de laatste maanden van 1918 een kwelling. In Amerongen was zijn bewegingsvrijheid niet alleen zeer beperkt, hij moest ook continu vrezen voor een aanslag of ontvoering. De geallieerden zagen hem graag uitgeleverd worden aan een oorlogstribunaal, dat moest oordelen over zijn rol bij het ontstaan van het mondiale conflict dat zoveel mensen het leven had gekost. In 1919, toen duidelijk werd dat hij niet door de Nederlandse regering zou worden uitgeleverd aan een internationaal oorlogstribunaal, kocht hij het niet ver van Kasteel Amerongen gelegen Huis Doorn. Daar bleef hij wonen tot aan zijn dood op 4 juni 1941.

Stemmen op schrift

Uit verschillende egodocumenten, zoals Wilhelms eigen mémoires, *Ereignisse und Gestalten*, notities van zijn hand in zijn religieuze zakboekjes, de *Losungen der Herrnhuter Brüdergemeine* en uit de dagboek aantekeningen van Wilhelms vleugeladjutant, Sigurd von Ilseman, leren we hoe Wilhelm zijn aftreden en vlucht beleefde.² Vooral de aantekeningen van Ilseman zijn een rijke bron van informatie. Via hem vernemen we veel details over het dagelijks leven van Wilhelm II tijdens de laatste oorlogsdagen, over de spannende reis van de gevallen keizer naar Nederland in de nacht van 9 op 10 november 1918 en over het dagelijks leven van Wilhelm gedurende zijn ballingschap.

Ilseman, die in 1918 als jonge soldaat in dienst kwam bij de keizer en tot diens dood deel uitmaakte van de persoonlijke hof- en huishouding van Wilhelm II, tekende gewetensvol op wat hij als adjudant in dienst van de ex-keizer meemaakte. Ilseman schreef zelf in zijn dagboek ook, op 28 april 1920, waarom hij al deze gebeurtenissen vastlegde: 'Ik heb de afzonderlijke episodens in mijn dagboek vastgelegd om voor de late geschiedschrijving over deze treurige tijd een waarheidsgetrouwe basis te leggen.'³

De notities van Ilseman geven inzicht in het leven van een afgedankte keizer, die er niet in slaagde zich te verzoenen met zijn lot. Keer op keer komt in de aantekeningen van Ilseman aan de orde hoezeer Wilhelm II treurde over het onrecht dat hem is aangedaan. Zo noteerde Ilseman over de avond van 10 november, na het eerste diner van Wilhelm II en zijn entourage bij graaf Bentinck in Amerongen: '*Als herinnering aan deze avond zullen vast iedereen de woorden van de keizer bijblijven: "Mijn geweten is zuiver, God*

weet dat ik deze oorlog nooit wilde.”⁴

Wilhelms leven tijdens zijn verblijf in Amerongen en Doorn stond in het teken van eerherstel en een mogelijke terugkeer op de troon. Ilsemann zag het als zijn persoonlijke taak om de keizer in gesprekken over de toekomst van Duitsland met zijn beide benen op de grond te houden en te behoeden voor al te veel optimisme over een terugkeer naar Berlijn en Potsdam. Voor Ilsemann was het vanaf het begin eigenlijk al zonneklaar – Wilhelm II zou nooit terugkeren op de Duitse keizerstroon.

Tastbare herinneringen

Zo goed en zo kwaad als het ging, richtte Wilhelm II zijn leven in Nederland opnieuw in. Hij liet zijn residentie in ballingschap, Huis Doorn, in het voorjaar van 1920 inrichten met meubelen, tapijten, schilderijen en andere persoonlijke bezittingen, afkomstig uit zijn Duitse paleizen. Dit alles werd onder andere mogelijk doordat er, vooruitlopend op een overeenkomst over de financiële afwikkeling van de afdanking, financiële voorschotten aan de gevallen keizer werden toegekend.⁵ In een tijd dat niet ver van Doorn in Utrecht het sobere en strak vormgegeven Mondriaanhuis werd gebouwd, een ode aan het moderne twintigste-eeuwse ideaal van licht, lucht en ruimte, beleven gasten en personeel van de ex-keizer in het rijke gedecoreerde en donkere interieur van Huis Doorn in die dagen nog altijd de negentiende-eeuwse hofcultuur op zakformaat. De verschillende kunstvoorwerpen die in Berlijn en Potsdam fungeerden als een verwijzing naar de grootsheid van het geslacht Hohenzollern, krijgen in Doorn een extra betekenislaag. Ze verwijzen niet langer alleen naar de voorname afstamming van Wilhelm II en de macht en status van zijn voorouders en familie, maar herinnerden Wilhelm II en zijn entourage ook telkens weer aan de kwetsbaarheid en het pijnlijke verlies hiervan. Ook bleven verschillende hofrituelen in stand. Zo werd Wilhelm in zijn dagelijkse leven bijvoorbeeld in Doorn nog altijd bijgestaan door een hofmaarschalk, een lijfarts en verschillende vleugeladjutanten.

Uit de dagboekaantekeningen van Ilsemann komt naar voren dat Wilhelm II tijdens zijn ballingschap voortdurend op verschillende manieren bezig bleef met het verleden. Hij probeerde door het uitgeven van zijn *Ereignisse und Gestalten* en de *Vergleichende Geschichtstabellen* actief de heersende opinie over het verloop en de afloop van de Eerste Wereldoorlog te beïnvloeden.⁶ Naar zijn mening was Duitsland niet als enige schuldig

aan deze oorlog en werd hij ten onrechte als enige staatshoofd voor deze *Mutterkatastrophe* verantwoordelijk gehouden. Dit was ook de reden dat hij telkens financieel wilde blijven bijdragen aan publicaties van journalisten en schrijvers, die in werkelijkheid niet zozeer streefden naar een objectieve geschiedschrijving over de Grote Oorlog, maar vooral probeerden om bij de keizer in het gevele te komen om zelf naam te kunnen maken.

Wilhelms belangstelling voor geschiedenis strekte zich verder uit dan alleen het reconstrueren van het feitelijk ontstaan en verloop van de Eerste Wereldoorlog met als doel persoonlijk eerherstel. Ook tijdens zijn leven als keizer hield Wilhelm II zich bezig met geschiedenis en archeologie. Een liefhebber van archeologie was hij sinds zijn vader hem in zijn jeugd meenam naar de opgraving van de Romeinse Saalburg, niet ver van het zomerverblijf van de keizerlijke familie in Bad Homburg. Later, tijdens zijn volwassen leven, was hij nauw betrokken bij de financiering en uitvoering van opgravingscampagnes en restauratieprojecten. Zo bemoeide hij zich actief met de reconstructie van de Saalburg en was hij zelf ook elders actief als amateurarcheoloog. Op het Griekse eiland Corfu werkte hij bij Garitsa mee aan de opgraving van een Artemistempel uit de Romeinse tijd en gedurende zijn verblijf in Doorn slaagde hij erin de uitkomsten van deze opgraving te publiceren, samen met zijn 'mentor', de archeoloog Wilhelm Dörpfeld (1853-1940), bekend van de opgravingen in Olympia. In Doorn koesterde Wilhelm II de tastbare herinneringen aan deze projecten, zoals de foto's die werden gemaakt van onthullingen, presentaties en bezoeken. De fotoreportages werden opgeplakt en verwerkt in luxe fotoalbums, die in leer waren gebonden.⁷

Andere kleine herinneringen aan geliefde personen en gebeurtenissen werden ook gekoesterd, zoals een olijftak, bewaard na een bezoek aan de Olijfberg tijdens de Jeruzalemreis van keizer Wilhelm II en zijn consort Auguste Victoria in 1898.⁸ De tak werd door Wilhelm ingelijst en opgehangen in zijn werkkamer, net als een foto van de

Afbeelding 2. Ingelijste olijftak met opschrift: 'Gepflückt von Sr. Majestät dem Kaiser Wilhelm am 1. November 1898 im Garten von Gethsemane.'

Antikentempel, gebouwd in de late 18de eeuw als kleine galerie voor Frederik de Grote, bij het Neue Palais in Potsdam met rouwkaart van keizerin Auguste Victoria. Zij werd na haar dood in 1921 bijgezet in deze *Antikentempel*, waar in 1946 ook de tweede echtgenote van Wilhelm II, Hermine Reuss ältere Linie, na haar overlijden werd bijgezet. Wilhelm II mocht Nederland niet verlaten op grond van de gemaakte afspraken rondom zijn politiek asiel en kon zodoende ook niet aanwezig zijn bij de begrafenis van zijn echtgenote. De ingelijste foto met het takje spreekt echter boekdelen (zie afbeelding 2).⁹

Een voorwerp met grote nostalgische betekenis, waarover zelfs Ilseman kort schreef en dat ook nog altijd in de collectie van het museum bewaard gebleven is, is het grote zilveren tafelschip dat staat opgesteld in de eetkamer van Huis Doorn. Dit schip, als allegorie op het Duitse Rijk, met de wind vol in de zeilen, is gevormd uit zilver en gedecoreerd met (half)edelstenen en de wapens van de verschillende Duitse staten en vrije steden. Het werd Wilhelm II (toen nog als schaalmodel) aangeboden tijdens zijn 25-jarig jubileum als Duits keizer, in 1913. Het realiseren van het volledige ontwerp uit het schaalmodel duurde verscheidene jaren. Uiteindelijk werd het voltooide schip pas op 18 mei 1927 in Doorn bezorgd, toen Wilhelm allang geen keizer meer was. Ilseman beschreef het als een ‘gift van grote waarde.’¹⁰ Wilhelm II gaf het cadeau een plaats in de eetkamer van Huis Doorn, waar het nog altijd te bewonderen is

(zie afbeelding 3).¹¹ Ook Ilseman zelf keek, al was hij een stuk jonger dan zijn werkgever en zeer realistisch wat betreft de politieke ontwikkelingen in Duitsland en Europa, met weemoed terug op het verleden. Uitgebreid beschreef hij hoe in Doorn op 9 februari 1927 het 50-jarig jubileum van Wilhelm II als militair werd gevierd en het is duidelijk dat met name het optreden van de oude veldmaarschalk Von

Afbeelding 3. Foto van de eetkamer van Huis Doorn door Oscar Tellgmann, gedateerd in 1933. Het schip stond oorspronkelijk op een andere plaats in de eetkamer. Oscar en Franz Tellgmann kregen in 1933 de opdracht om het interieur van Huis Doorn voor de keizer in beeld te brengen.

Mackensen (1849-1945), ‘in het mooiste van alle voormalige uniformen, grote indruk op hem maakte. Veelzeggend was zijn opmerking aan het einde van deze dagnotitie: ‘Men kon zichtbaar aan H.M. [Hermine Reuss ältere Linie (1887-1947), de tweede echtgenote van Wilhelm II] merken hoe onaangenaam zij het vond dat er zo veel over de oude tijd werd gesproken, herinneringen van de keizer die zij niet kan delen.’¹²

Ilsemann nuanceerde soms ook de last van het verleden die op de schouders van Wilhelm rustte. Diens 70ste verjaardag werd in 1929 groots gevierd op 27 januari met een speciale ochtenddienst, het maken van een familiefoto, een uitgebreide lunch en thee en groot diner voor meer dan 100 gasten. Met enige humor schetste Ilsemann de gebeurtenissen op de dag ervoor, 26 januari, toen de tuinlieden hun jarige werkgever een geschenk kwamen aanbieden. Wilhelm was erg gesteld op zijn tuinlieden. Hij werkte vaak samen met hen in de tuin en had voor hen een nieuw tuinlokaal laten optrekken, waar ze ’s middags konden lunchen. De tuinlieden waren, op hun beurt, ook erg gesteld op Wilhelm en schonken hem nieuwe bloemen voor in de tuin. Ilsemann was aanwezig bij de aanbieding en moest de dankwoorden van Wilhelm in het Nederlands vertalen. Hij beschreef de situatie in zijn dagboek:

Het was een leuk beeld, de keizer in de nieuwe ruimte omringd door zijn Nederlandse arbeiders. Op tafel stond voor ieder van hen een fles wijn. Een arbeider en twee meisjes hielden in het Nederlands toespraken tot de hoge heer. Vroeger waren het generaals en de belangrijkste hoogwaardigheidsbekleders van het Rijk en was de keizer op 27 januari omringd door zijn gardetroepen en nu dit beeld! Alleen de familie en enkele heren stammen nog uit de oude, roemrijke tijd. Of dit soort gedachten op deze dag bij de keizer opkomen? Nauwelijks, geloof ik. En dat is zijn geluk, want daardoor kan hij zo vrolijk en vrij zijn als hij de hele dag was.¹³

Blik op de toekomst

In zijn testament bepaalde Wilhelm II dat na zijn dood Huis Doorn moest blijven zoals het tijdens zijn leven was. Verwikkelingen rondom de confiscatie van Huis Doorn na de Tweede Wereldoorlog en een aantal momenten van dreigende sluiting als gevolg van bijna fatale subsidiekortingen, maakten het overleven van dit unieke cultuurhistorische ensemble spannend, maar sinds twee jaar is het voortbestaan van het museum zeker gesteld. Bezoekers leren er niet alleen over de ballingschap van de laatste Duitse keizer Wilhelm

II, maar ook over de bredere context van de Eerste Wereldoorlog en hoe dit conflict in ons eigen land werd gevoeld en beleefd. Een nieuw element van Huis Doorn als officiële plaats van herinnering voor de Eerste Wereldoorlog is sinds 2017 het nieuwe documentatiecentrum, gevestigd in het poortgebouw van Huis Doorn. Hier kunnen alle papieren collecties van het museum worden geraadpleegd, waaronder de werken uit de persoonlijke bibliotheek van Wilhelm II. Het museum heeft het voornemen om halverwege 2018 de catalogus van deze bibliotheek digitaal te publiceren, zodat onderzoekers toegang krijgen tot nieuwe bronnen met betrekking tot het leven en werken van de gevallen keizer, want Wilhelm had de gewoonte om met name in historische werken en werken over de Eerste Wereldoorlog aantekeningen in de marge te krabbelen. Deze bibliotheek is nog nooit onderwerp van onderzoek geweest, maar biedt net als de dagboekantekeningen van Ilseman en het historisch interieur in het hoofdhuis een boeiend venster op vroeger. Huis Doorn blijft een huis vol verhalen.

Noten

1. Ilseman beschrijft in zijn mémoires precies hoe het besluit van Wilhelm II om uit te wijken naar het neutrale Nederland tot stand kwam en door welke militairen en ambtenaren hij zich hierbij liet adviseren. Zie Sigurd von Ilseman, *Wilhelm II in Nederland 1918-1941: Dagboekfragmenten bezorgd door Jacco Pekelder en Wendy Landewé* (Utrecht: Uitgeverij Aspekt, 1915).
2. Wilhelm II, *Ereignisse und Gestalten 1878-1918* (Leipzig & Berlin: K.F. Koehler, 1922); Sigurd von Ilseman, *Wilhelm II in Nederland 1918-1941. Dagboekfragmenten bezorgd door Jacco Pekelder en Wendy Landewé* (Utrecht: Uitgeverij Aspekt, 1915). In de historische bibliotheek van Huis Doorn zijn verschillende jaargangen van de *Losungen der Herrnhuter Brüdergemeine* bewaard gebleven. Wilhelm II schreef regelmatig met potlood opmerkingen in de marge van de religieuze teksten of op de speciaal hiervoor ingebonden notitiepagina's.
3. Ilseman, *Wilhelm II*, 112.
4. Idem, 35.
5. Zie voor meer details over de juridische en financiële afwikkeling van de troonafstand W. Gutsche, *Ein Kaiser im Exil. Der letzte deutsche Kaiser Wilhelm II in Holland. Eine kritische Biographie* (Marburg: Hitzeroth, 1991), 44-45. Zie ook J.C.G. Röhl, *Der Weg in den Abgrund 1900-1941* (Nördlingen: C.H. Beck, 2008), 1248-1249 en H.G. Wilderotter, 'Huis Doorn. Eine verkleinerte Kopie eines Hofstaates', in: H. Wilderotter en K.-D. Pohl (red.), *Der letzte Kaiser Wilhelm II. im Exil*, (Uitgever: Berlin 1991), 119-120.
6. Wilhelm II, *Vergleichende Geschichtstabellen von 1878 bis zum Kriegsausbruch*

1914 (Leipzig: K.F. Koehler, 1921).

7. Bijvoorbeeld HuDF-0705 door Theodor Jürgensen (Keizer Wilhelm II en archeoloog Wilhelm Dörpfeld bekijken samen de opgegraven resten van de Artemistempel te Corfu in 1911) of HuDF-02297 door Ottomar Anschütz (De eerste steenlegging van de herbouw van het Romeinse castellum Saalburg op 11 oktober 1900). Zie voor meer foto's de beeldbank van Huis Doorn met de meer dan 12.000 gedigitaliseerde foto's uit de persoonlijke fotoverzameling van Wilhelm II: <http://fotocollectie.huis.doorn.nl>.
8. HuD 01185, ingelijste olijftak met opschrift: '*Gepflückt von Sr. Majestät dem Kaiser Wilhelm am 1. November 1898 im Garten von Gethsemane*'.
9. HuDF-01380, anonieme foto van de Antikentempel te Potsdam, ingelijst samen met de rouwkaart van Auguste Viktoria. Opschrift: '19.IV.1921 AUWI' [verm. August Wilhelm (1887-1949), vierde zoon van het echtpaar].
10. Ilsemann, *Wilhelm II*, 281. Het schip maakt onderdeel van de collectie van Museum Huis Doorn onder inventarisnummer HuD 00369. Het werd vervaardigd door F. von Miller en E. Girardet.
11. Zie HuDF-A199-30, foto van de eetkamer van Huis Doorn door Oscar Tellgmann, gedateerd in 1933. Het schip stond oorspronkelijk op een andere plaats in de eetkamer. Het werd daar gefotografeerd als onderdeel van een project van de gebroeders Oscar en Franz Tellgmann, die in 1933 de opdracht kregen om het interieur van Huis Doorn voor de keizer in beeld te brengen.
12. Ilsemann, *Wilhelm II*, 272.
13. Idem, 332.